

OSMANLI BELGELERİNDE KAFKASYA

SAVAŞ VE SÜRGÜN

1

1781-1919

HAZIRLAYAN
MUSTAFA ÖZSARAY

OSMANLI BELGELERİNDE KAFKASYA I

SAVAŞ VE SÜRGÜN
1781-1919

Hazırlayan
Mustafa Özsaray

Kafkas Vakfı Yayınları © 2011

Kafkas Vakfı
www.kafkas.org.tr

Kafkas Kùltür Eđitim ve Sosyal Yardım Vakfı

Proje ve Danıřma Kurulu:

Yrd. Doç. Dr. Fethi Gùngör
Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdür Yrd.

Doç. Dr. Rahmi Deniz Özbay
Marmara Ün. İktisat Tarihi Öğretim Üyesi

Ali Barut
Tarih Öğretmeni

Mustafa Özsaray
İlahiyatçı, Arşiv Uzmanı

Proje Sorumlusu
İsmail Tunçbilek

Osmanlı Arşivi Katalog ve Belge Takip Çalışması

Yrd. Doç. Fethi Gùngör
Mustafa Özsaray
Ali Barut
Rafet Özsaray
Özlem Gùngör
Zehra Şahin
Hamide Göktaş
Ayşe Kocakoç

Belgeleri Sadeleştiren ve Telif

Mustafa Özsaray

Ajans ve Yayına Hazırlık Ekibi

Şakir Şahin
Mustafa Özsaray
Ali Barut
Beyhan Adıyaman

Grafik Tasarım

Abdulkadir Aybedir

Baskı

İklım Etiket Matbaacılık Ltd.Şti.

Tashiş

Doç. Dr. Rahmi Deniz Özbay
Ali Barut
Yunus Emre Özsaray

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....	4
ÖNSÖZ.....	5
BELGELERİN ÖZETLERİ.....	13
BELGELER.....	24
SÖZLÜK.....	312
İNDEKS.....	319
HARİTALAR.....	332

SUNUŞ

Kafkasya, antik çağlardan günümüze kadar her zaman önemini koruyan bir ülke oldu. Binlerce yıldır Kafkaslara ev sahipliği yapan bu güzel vatan, doğal güzelliği ve verimli topraklarının yanı sıra kıtalararası ticaret açısından deniz ve kara yollarının kesişme noktalarından birinde bulunması itibarıyla da yabancı güçlerin iştahını kabartmaktan geri kalmadı. Bu nedenle tarih boyunca birçok işgal görmesine rağmen toparlanarak hep ayakta kalmasını bildi. Bu coğrafyanın kıskançlık derecesinde vatanlarına bağlı halklarının direnişleri sayesinde yabancılar sonunda geri çekilmek zorunda kaldılar. Ancak çeşitli nedenlerle Kafkasya üzerine yapılan saldırılar bu ülkeye ve insanlarına ağır zararlar verdi. Bu ağır tahribatın sebebi mutlaka buranın ele geçirilmesi fikri oldu. Son olarak aynı gaye ile kuzeyden gelen Ruslara karşı bu ülkenin kahraman evlatları destansı savaşlar verdiler. Bu bölgede cereyan eden Osmanlı-Rus ve Kafkas-Rus savaşları sonunda bölgeye hakim olan Rusların işgali kalıcı kılan politikaları ve aldıkları sürgün kararıyla Kafkas milleti derin acılar yaşadı.

Milletimizin yaşadığı bu sürece dair yazılı kaynakların neşri genç kuşaklarda tarih şuurunun oluşması açısından elzemdir. Bu gerekliliği fark eden sivil toplum kuruluşlarımız ve yazarlarımız güzel çalışmalar ortaya koydular. Kafkas Vakfı olarak biz de kuruluşumuzdan bu yana bu hizmeti bir görev saydık. İnternet ortamındaki sitemiz ve Ajans Kafkasla kültür ve haber yayıncılığı alanında her zaman başvurulan kaynaklardan olduk. Bunun yanısıra daha önceden Mr. Bell'in "Çerkesya'dan Savaş Mektupları" adıyla yayınladığımız hatıraları bu konuda büyük bir boşluğu doldurdu. Alexandre Dumas'ın "Kafkasya Maceraları" adıyla yayınladığımız eseri de bu kapsamda yararlı oldu. Şimdi de Kafkas tarihinin aydınlanması açısından son derece önemli olan Osmanlı Arşivi'nde bulunan Kafkasya'ya ilişkin belgelerin gün ışığına çıkartılması ve gelecek nesillere yazılı kaynaklar bırakılması projemizin ilk kitabı olan Osmanlı Belgelerinde Kuzey Kafkasya -Savaş ve Sürgün- adlı kıymetli eseri sizlere takdim ediyoruz. Bu çalışmada emeği geçen tüm arkadaşlarımızı kutlar, başarılarının devamını dilerim.

*İlhami Şıklaroğlu
Kafkas Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı*

ÖNSÖZ

Çok eski zamanlardan günümüze değin büyük devletler arasında cereyan eden siyasi, askeri ve iktisadi nüfuz mücadelesinin önemli cephelerinden biri olan Kuzey Kafkasya'da, 18. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk çeyreği arasında vukubulan savaşlar, sosyal, siyasi, kültürel, ekonomik ve dini açıdan Kuzey Kafkasyalıları derin acılar yaşattı.

Bu süre zarfında Rusların işgalci politikalarının yol açtığı Osmanlı-Rus, Kafkas-Rus savaşları ve ardından yapılan barış antlaşmalarında ne yazık ki Osmanlı Devleti ile birlikte kaybeden Kuzey Kafkasya oldu.

Bu uzun zaman dilimi içinde, Osmanlı ile birlikte hareket eden Kuzey Kafkasyalılar, Osmanlı Devleti ile Rusya savaş halinde iken gayrete geliyor, iki devlet arasında barış yapıldığı zaman ise başlarına gelecekleri çok iyi bildiklerinden dolayı hayal kırıklığına uğruyor, ancak büyük bir cesaret örneği göstererek Rus birliklerine teslim olmaksızın ölümüne savaşmayı yeğliyorlardı.

Bölgede çeşitli aralıklarla çıkan savaşlarda taraflar çok ağır kayıplar vermelerine rağmen ne Rusya ne de Osmanlı Devleti Kuzey Kafkasya'dan vazgeçmek niyetinde değidi. Bu savaşlara dolaylı yönden müdahil olan İngiltere ise ikili oynuyor; menfaati ne tarafta ise o yöne dönüyordu. Bu şekil üzere savaş uzun yıllar sürüp gitti. Çünkü Kuzey Kafkasya her üç devlet için de hayati derecede önemli bir konumda bulunmaktaydı.

Büyük güçlerin mücadelesi arasında sıkışıp kalan Kuzey Kafkasya, niçin bu kadar önemli bir yerdi? Bu sorunun cevabını yine bu devletlerin milli güvenlik doktrinlerinde açıkça bulabiliriz. Şöyle ki:

Kuzey Kafkasya, Ruslar için sıcak denizlere inmenin kapısı ve bu yüzden mutlaka işgal edilmesi gereken bir ülkedir.

Kuzey Kafkasya, Osmanlılar için İstanbul ve Anadolu'nun savunması açısından bir kilit ve kuvvetli bir settir. Bu sebepten kaybedilmemesi gerekir.

Kuzey Kafkasya, İngiltere için Avrasya ve sıcak denizlerdeki ticari menfaatlerinin Ruslar lehinde bozulmaması açısından desteklenmesi lazım gelen bir ülkedir.

Öte yandan Kuzey Kafkasya, Kafkaslar için ise üzerinde binlerce yıldır kardeşçe yaşadıkları vatanlarıdır ve bu vatani hiç kimseye vermeye niyetleri yoktur. Amaçları, Rus birliklerine karşı Osmanlı Devleti ile ittifak halinde işgalden kurtulmak ve eskiden olduğu gibi bağımsız olarak yaşamayı sürdürmektir.

Bu arada şu gerçeği de belirtmekte fayda vardır. Her ne kadar, Kuzey Kafkasyalılar herhangi bir devletin tebaası olmadıklarını ve çok eski çağlardan beri bağımsız yaşadıklarını savunsalar da bu devletlerin üçü de onların bu haklı iddialarını dikkate almamışlar ve diplomatik, siyasi, ticari ve askeri açıdan hedefledikleri çıkarları için onlardan yararlanmak istemişlerdir. Çeşitli sözler verilmesine rağmen ne Osmanlı'nın ne de İngiltere'nin gerçekte Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlığı yönünde bir niyetleri vardır. Ancak Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı sonrasında Kuzey Kafkasya'da bağımsız bir devlet olmasının kendi yararına olacağını düşünerek bu bunalımlı dönemde kurulan Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'ni tanımıştır. Buna karşın bu devletlerin ülkeleri üzerindeki politikalarının farkında olan Kuzey Kafkas liderleri ise açıkça işgal hazırlıkları yapan Rusya'ya düşman devlet muamelesi yaparlarken, Osmanlı ve İngiltere'nin yardımını alarak Rus işgalini durdurmaya çalışmışlardır.

Yukarıda belirttiğimiz uzun zaman dilimi içerisinde süren savaşları bu doktrinler çerçevesinde değerlendirmemiz gerekir.

Bu doktrinlerin uygulanması aşamasına gelince, Rusya 19 Haziran 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne karşı elde ettiği avantajlı konumunu pekiştirmek istedi. Amaçlarına ulaşmak için Kuban ve Terek hatlarını güçlendirmeye başladı. 1782 yılının sonlarına doğru bu bölgelerdeki askeri hareketliliğini artırdı. Bütün bu hazırlıklar Kuzey Kafkasya ve Osmanlı Devleti için büyük bir tehdit demektir. Nihayet beklenen tehlike gerçekleşti; Rusya Kırım ve Kaberdey'i 1783'de işgal ederek kendisine bağladı. Bu aşamadan sonra artık bütün gücüyle yükleneceği yerler Gürcistan ve Kuzey Kafkasya'nın Kaberdey dışındaki diğer bölgeleriydi. 24 Temmuz 1783 yılında Kral Irakli ile yaptığı Georgievsk Antlaşması ile Gürcistan'ı da kontrol altına aldı. Şimdi sırada Kuzey Kafkasya vardı. Buranın işgali için kuvvetlerini Kırım'dan Hazar'a kadar önemli yerlere inşa ettiği kalelere yerleştirmeye başladı. Karadeniz'de önemli bir deniz gücü oluşturdu. Bu hareket planındaki amacı kendi ülkesinin güney kesimlerinden sokacağı kara ordularıyla Kuzey Kafkasya'yı işgal etmek ve buraya Osmanlı'dan deniz yoluyla gelecek yardımı engellemektir. Aslında nihai hedefleri ise Osmanlı topraklarında yaşayan Hristiyanları himaye bahanesiyle Balkanlar, Kafkaslar ve Karadeniz'den yüklenerek İstanbul'u ele geçirmektir.

Rus tehdidinin büyüklüğünü fark eden ancak tarihsel olarak düşüş trendinde olması dolayısıyla Rusya karşısında her açıdan daha yetersiz bir konumda bulunan Osmanlı Devleti'nin savaş stratejisi ise, Kırım'ın elden çıkması üzerine bölgede onun yerine geçecek yeni bir üs oluşturmaktır. Çünkü Karadeniz'de Osmanlı donanmasını barındıracak Bender-i Kili ve Sinop limanlarından başka liman kalmamıştı. Bu sebeple en uygun yer olan Anapa'nın donanma için yeni liman olması kararlaştırıldı. Bu tedbirin gerçekleşmesi ise Sohum'dan başlayarak Kuban'ı takiben Elbruz eteklerindeki Hacılar Kalesi ve oradan Lezgi tarafına ve oradan tekrar Sohum'a uzanan takriben üç yüz saatlik mesafesi bulunan topraklarda yaşayan Çerkes kabilelerinin kontrol altına alınması ve devlete bağlanması gerekiyordu. Bu yapılabildiği takdirde Rusların kara tarafından Anadolu'ya ulaşması engellenmiş olacaktır. Zaten Sohum'dan Dağıstan'a uzanan Kafkas Dağları'nda doğal bir set konumundaydı.¹

Kuzey Kafkasya'da uzun yıllardır birlikte yaşamının ve ortak bir tarihî ve kültürel geçmişe sahip olmanın tabii bir sonucu olarak kimseye saldırmadan saygı, sevgi ve barış içinde özgürce yaşamayı beceren Çerkes, Çeçen, İnguş, Dağıstan, Karaçay-Malkar, Nogay, Abaza, Abhaz ve Oset halklarıyla oluşturduğu çok eski zamanlardan beri var olan samimi ilişkileri yeniden sağlamlaştırmak ve aralarında birlik oluşturmak ve bölge şartlarına uygun bir devlet düzeni tesis ederek kabile liderlerini kendi yanına çekmek suretiyle halkın Rusya işgaline karşı direnmesini temin etmek üzerine kurulu bu plan, başarıyla uygulanabildiği takdirde Rus tehdidi bertaraf edilebilecek ve ihtiyaç halinde harekete geçirilmek üzere Kuzey Kafkasya'da her zaman Rusya'ya karşı hazır büyük bir askeri güç bulunmuş olacak, böylece Karadeniz'de Rusya lehinde bozulan deniz gücü dengesi de yeniden kurulmuş olacaktır.

Osmanlı Devleti bu planın bir parçası olarak kademe kademe güneye doğru inen

1 Kesbî Mehmed Haşim Efendi, *Fî Ahvâl-i Anapa ve Çerkes, Yazma, Topkapı Sarayı Müzesi, no: 1564, 1b-2a*

ve kendi hükümlerini tehdit eden Rusları durdurmak için önem kazanan Çerkes halklarını kendi tarafına çekmek amacıyla Ferah Ali Paşa'yı 1780 yılı Kasım ayında Soğucak Muhafızlığı'na tayin etti. Ferah Ali Paşa harabe halinde bulunan bu eski kaleyi onararak civarda bulunan kabilelerle sıcak ilişkiler kurdu. Osmanlı Devleti diğer taraftan Çerkesler'in yanında Dağıstan ve Çeçen liderleriyle olan ilişkilerini de sıkılaştırdı.

Kırım'ın düştüğünü gören Kuban yöresinde yaşayan Çerkes ve Nogay kabile liderleri Rus işgalinden endişe duymaya başladılar. Hemen Osmanlı Devleti'nden yardım istediler. Daha sonra sınır boylarındaki Çeçen ve Dağıstan liderlerinin yardım istekleri bunu izledi. Bölgedeki Osmanlı yetkilileri bu istekleri merkeze ulaştırdılar. Ancak devlet bu yardımları ulaştırmada intikal zorluğu yaşamaktaydı. Ferah Ali Paşa dışındaki kumandanlar ve bölgeye gönderilebilen neferatın isteksizlikleri de dikkat çekmekteydi. Askeri araç gereç yetersizliği moral bakımından askerde olumsuz etki oluşturmaktaydı. Paşanın istekleri yeterince ve zamanında karşılanamadı. Kuzey Kafkasya'nın Rus sınırına yakın yerlerinde yaşayan kabile liderleri Ferah Ali Paşa ile yaptıkları görüşmelerde kendilerine söz verildiği halde bekledikleri askeri yardımları alamamaları üzerine gerek paşaya gerekse İstanbul'a heyetler gönderdiler. Soğucak yönetimi ve kabile liderleri çaresizlik içerisinde beklemeye başladılar. Nihayet görünen felaket gecikmedi. Osmanlı'nın zayıf durumunu fark eden Rus askeri yetkilileri barış şartlarına aykırı olarak doğal sınır konumundaki Kuban boyundan beri tarafa tecavüzler yapmak suretiyle tepkileri ölçmek istediler. Sınırın beri tarafında kendilerine karşı koyabilecek gerekli askeri hazırlığın olmadığını gören Ruslar kuzeyden güneye doğru savunmasız durumda kalmasına rağmen inatla direnmeye çalışan Kuban yöresindeki Nogay, Kaberdey ve Besleneyle soykırımı tabi tutmaya başladı. Buralarda çok ciddi çarpışmalar olmasına rağmen direnişin erken kırılmasının nedeni düzlük alanlara sahip olmasıydı. Çok kalabalık ve toplarla destekli düzenli Rus ordusu önünde çok uzun seneler durabilmeleri imkansız gibiydi. Mezalimden kurtulabilen direnişçilerin yakınları yaşadıkları topraklardan güneye doğru kardeş kabilelerinin yaşadıkları topraklara doğru göçmek zorunda kaldılar.

Bu arada Osmanlı Devleti Kuzey Kafkas liderlerinin yardım isteklerine eğer Rusya ile savaş halinde ise olumlu, barış halinde ise istemeyerek de olsa olumsuz cevap verdi. Osmanlı ordusunun yerel güçlerle birlikte Ruslara karşı verdiği savaşlarda zaman zaman başarılı sonuçlar alındıysa da Rus birlikleri her geçen gün işgal ettikleri yerleri artırdılar.

Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya harp ilan ettiği zaman umutlanan yürekler barış zamanında yerini hayal kırıklığına bıraktı. Ağır şartlarda barış yapmak zorunda kalan Osmanlı Devleti, Rusya'dan çekindiği için el altından da olsa Kuzey Kafkasyalıların direnişlerini desteklemekten çekindi. Oysa buna karşın Rusya barış zamanında da olsa tecavüzlere karşı binlerce yıldır yaşadıkları topraklarını savunan direnişçileri zamanın modasına uygun olan hırsız, yağmacı, haydut vs. yaftalamalar yaparak işgal politikasını hep sürdürdü.

Kuzey Kafkasyalılar iki devlet arasında barış olmasına rağmen bunu hiçe sayarak işgali kuzeybatı ve kuzeydoğu olmak üzere ülkenin tamamına yayan Ruslara karşı dünyayı hayran bırakan destansı mücadeleler verdiler. Eğer onlar bu direnişi durdurup teslim olmuş olsalardı Ruslar çok daha erken dönemlerde İstanbul ve Anadolu'yu ele geçirebilirlerdi. Bütün bu çabalara rağmen gerek Osmanlı birlikleriyle ittifak halinde verilen savaşlarda, gerekse kendi liderlerinin önderliğinde yapılan bağımsızlık savaşında istenen neticeyi alamadılar.

1829 Edirne Antlaşması'nın ağır koşulları Osmanlı'nın Kuzey Kafkasya'dan ümidi kesmesine yol açtı. Bu antlaşma ile kendilerinin haksız yere Ruslara terk edildiklerini öğrendikten sonra 1829-1864 yılları arasında Osmanlı'dan ayrı olarak bağımsızlık savaşı veren Kuzey Kafkasyalıların seslerine ve haklı isteklerine ne yazık ki dönemin dünya politikasına yön veren devletlerle uluslararası politikada güçten düşmeye başlayan Osmanlı devleti kulaklarını tıkadılar.

İngiltere ve Fransa bu yıllar arasında Ruslardan ve Osmanlıdan elde etmeyi planladıkları kazanımlara ulaşmak amacıyla Kırım Savaşı'nda Osmanlı ile ittifak yaparken, Kuzey Kafkasya'daki bağımsızlık savaşına birkaç maceracı İngiliz ve Fransızın dışında ilgisiz kaldılar. Bölgeye ajanlar göndererek Rusları tedirgin etmenin ellerinde iyi bir koz olacağını hesapladılar. Gerek Ruslardan gerekse Osmanlıdan alacaklarını aldıktan sonra ise ustaca manevralarla geri çekilmeyi bildiler. Osmanlı bu yıllarda sürekli bu iki ülkeden borç almak zorunda kaldı. Ruslar ise bu iki ülkeye yeni ticari pazarlar açtılar.

Ruslara karşı Kırım Savaşı'nda Osmanlı'nın yanında yer alan bu iki devlet daha sonraki yıllarda Ruslarla birlikte hareket ederek Osmanlı Devleti'nde başta Ermeni ve Rumlar olmak üzere gayrimüslimlerin hamiliğine soyundular.

Kuzey Doğu Kafkasya'da direnişi sürdüren İmam Şamil halkın daha fazla kırılmasını önlemek amacıyla 1859'da Ruslara teslim olmak zorunda kaldı. Ruslar ve dünya direnişin bittiğini sanırken Kuzeybatı Kafkasya'da Abzah, Şapsığ ve Vubıhların ateşlediği bağımsızlık savaşı 21 Mayıs 1864 gününe kadar beş yıl daha sürdü. Bu tarihe gelinceye kadar Rus askerleri tarafından işgal edilen yerlerdeki halka olmadık metotlarla türlü türlü mezalim uygulandı. Baskı ve zulüm altındaki halk iç sürgünlere tabi tutuldu. Yerlerine Rus, Kazak ve Ermeniler iskân edildi. Yüzyıl boyunca direnen bu onurlu halkı sürgün zilletine düşürerek intikam alınmak istendiği açıktı. Halkın Osmanlı topraklarına sürgün edilmesinin kararlaştırıldığı uygulamalardan belli olmaktaydı. Odessa'daki İngiliz Konsolosu Chipperton İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir raporda Kont Yevdokimov'un yüz elli bin kadar Abzah'ın Türkiye'ye göç etmesi için bir emir yayınladığını ve Kerç'teki Rus tüccarlarıyla Çerkeslerin Samsun'a kişi başına beş ruble karşılığında taşınmaları için bir kontrat imzaladığını bildirdi.²

Sohumkale'deki İngiliz Konsolosu Dickson, bir Abzah köyünün teslim olmasına rağmen katliama maruz bırakıldığını rapor etti.³ Yine Karadeniz donanması Çerkes sahil şehirlerini bombardımana tabi tuttu.⁴ Halkın isimleri değiştirildi.⁵ Rus askeri yetkilileri bu ve buna benzer operasyonlarla gerek katliam gerekse iç ve dış sürgünler yoluyla bir milleti tamamıyla yok etmeyi planlı ve sistemli bir şekilde uyguladılar.

Akl almaz baskılar karşısında dayanamayan ve yok olmaktan korkan Kuzey Kafkasyalılar yüz yıllarca süren acılarını içlerine atarak ve arkalarında cennet vatanlarını bırakarak Osmanlı Devleti'ne sığınmak zorunda kaldılar.

Osmanlı Devleti'nin ise bir vefa borcu olarak sürgüne tabi tutulan bu kardeşlerini kabul etmek ve onlara topraklarını açmaktan başka yapacak bir şeyi yoktu. Ayrıca hicret,

2 *Foreign Office (İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşivi) 97/424'den nakleden Luxembourg, Rusların Kafkasya'yı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil (çev. Sedat Özden), Kayıhan Yay. sh. 270. İst. 1998*

3 *Luxembourg, a.g.e. sh. 271*

4 *F. O. 97/350'den nakleden Luxembourg, a.g.e. sh. 267*

5 *F. O. 65/569'dan nakleden Luxembourg, a.g.e. sh. 268*

Anadolu'daki müslüman nüfusun artırılması politikasına da denk düşmüş olmaktadır. Bu sebeple zamanın şartları altında elindeki imkanları zorlayarak muhacirleri iskân etmeye çalıştı.

Hicret çok zor şartlar altında gerçekleşmekteydi. Muhacirlerin sevkiyat ve aktarmalarının yapıldığı liman şehirlerinde ve gemilerde toplu ölüm vakaları vukubuldu. Bunların miktarı neredeyse sürgüne maruz kalanların yarısını bulmaktaydı. Hayatta kalmayı başarabilenler ise devlet ve halkın yardımları sayesinde yeni yurtlarına uyum sağlamaya çalıştı. Bir kısım muhacirler vatan hasretine dayanamayarak geri döndüler.

Yüzlerce yıldır süren bu savaşlarda ve sürgünde dönemin Rus mülki ve askeri yetkilileri tarafından uygulanan soykırım politikası sonucu ne kadar Kuzey Kafkasyalı öldü, sürgüne tabi tutulan nüfusun miktarı tam olarak ne kadardı? Bu konu hakkında ayrıntılı araştırmalar yapılması gereklidir. Umarız ileride bu tür çalışmalar yapılır. Biz bu çalışmamızda Rusların Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanmasından sonra yeniden yayılcı ve işgalci politika izlemeye başladığı 1781 yılından itibaren Kuzey Kafkasya'da cereyan eden savaş ve ardından yaşanan sürgünün politik boyutlarını belgelerle gözler önüne serdik.

Kuzey Kafkasya'daki savaşın Ruslar lehinde sonuçlanmasının birçok sebebi olsa da kanaatimizce en önemlisi, Rusların bu coğrafyanın önemini çok iyi kavramış olması ve neye mal olursa olsun buradan asla vazgeçmemiş olmasıdır. Aslına bakılacak olursa bu bir başarı değil bir insanlık ayıbıdır. Rus çarlarının emperyal iştihalarını tatmin için yeni topraklar kazanma arzuları Kuzey Kafkasya'yı ve diğer işgal ettikleri yerleri kan gölüne çevirmiştir. Çok önem verdikleri Kuzey Kafkasya'yı ele geçirmek için yüzyıllar boyunca milyonlarla ifade edilebilecek kadar sivil halkı katliam ve sürgüne tabi tutmuşlardır. Sürgün sırasında yüz binlerce masum insanın açlık ve hastalıktan dolayı ölmelerine neden olarak insanlık suçu işlemişlerdir.

Günümüzden yüz yetmiş sekiz yıl önce ilan edilen bağımsızlık bildirgesinde Çerkeslerin nüfusunun dört milyon olduğu ifade edilmektedir.⁶ Kuzey Kafkasya'nın diğer halklarının nüfuslarının da bu rakama eklenmesiyle birlikte toplam nüfusunun yaklaşık on milyona ulaştığı rahatlıkla söylenebilir. Şu andaki nüfusun sonradan yerleştirilen Ruslarla birlikte ancak bu miktarın yarısı kadar olduğu göz önünde bulundurulursa, bu bölgede yaşanan insanlık trajedisinin boyutlarının ne dereceye ulaştığı çok açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Aynı tarihlerde denk nüfusa sahip olan benzer ülkelerin nüfus artışları paralelinde bir nüfus artışı olmuş olsaydı günümüzde Kuzey Kafkasya'da en azından otuz ila kırk milyon civarında insan yaşıyor olacaktı.

Belgelerde geçen hicret, muhaceret ve muhacir gibi kavramlara bakılarak yanlış yargılara düşmemek gerekir. Bu insanlar durup dururken niçin ülkelerini terk edip başka ülkeye göç etsinler? Dünyada böyle bir örnek var mı? Bunlar en temel insan hakkı olan can, mal ve vatanlarını savunmalarına rağmen işgalci güç tarafından asi ve haydut muamelesine tabi tutulmuşlar ve ülkelerini terke zorlanmışlar, hatta vapurlar kiralanaarak ve ücretleri de kendilerine ödettirilmek suretiyle göç ettirilmişlerdir. Kaldı ki hicret, ülkesinde yaşama imkanı bırakılmayan bir halkın güvenli başka topraklara yaptığı zorunlu göçtür. Eğer bir yerde zorlanan ve bunun sonucunda ülkesini terk etmek zorunda

6 Fedor Martens, *Nouveau Recueil de Traités*, XIII, s. 490'dan nakleden *Luxembourg*, a.g.e. sh.

kalan varsa mantiken bir de zorlayan ve baskı yapan mevcuttur. O halde, zorunlu göç, hicret veya sürgün, ne dersek diyelim, burada temel insan haklarına karşı işlenmiş bir suç var demektir. Ve bu suçun sorumlusu da Rusya'dır.

Burada bir gerçeğin daha altını çizmek gerekir: Şöyle ki; bazı kişiler bu trajedi dolayısıyla Kuzey Kafkas liderleri ve alimlerini suçlama yanlışına düşmektedirler. Olayların sadece sonucuna göre değerlendirme yaparak yargıda bulunmak insafsızlık ve kolaylıktır. Tarihi olaylar zamanın şartları ve asıl sebepleri görmeden sadece sonuca bakarak açıklanamaz. Bu itibarla sürgün kararı Rus idarecileri tarafından verilmiş ve zorla uygulamaya konulmuş tek yanlı bir karardır. Rus idarecilerinin sürgün kararı vermediği, aksine Osmanlı paşaları ile Çerkes alimlerin dini söylemle hicreti teşvik ettikleri suçlamaları Rusya'nın ucuz propaganda türünden kafaları karıştırmak için uydurduğu ve yaydığı bir yalandır. Osmanlı Devleti'nin Çerkeslere yönelik iskân politikasıyla ilgili yöneltilen bazı eleştiriler de tutarsızdır. Kaybedilen topraklardan gelen muhacirler arasında bir ayırım yapılmamış, Türk, Çerkes, Arnavut, Boşnak, Gürcü ve Tatar muhacirlerin tamamı aynı muameleye tabi tutulmuşlardır. Osmanlı padişahları bunların hepsini din kardeşleri olarak görmüş ve Müslümanların halifesi sıfatıyla kendilerine yardımcı olmayı dini bir görev saymışlardır. Olay şudur: Devlet kaybedilen topraklar sebebiyle her geçen gün küçülmektedir. Buraları ele geçirenler ise Müslüman unsurlara karşı şiddet ve baskı politikası uygulamakta, zorla göçü dayatmakta ve Hristiyanlar lehinde nüfus dengesini değiştirme planını uygulamaya sokmaktadır. Netice itibarıyla çaresiz kalan halk kitleler halinde göçe başlamaktadır. Buna karşılık Osmanlı idarecileri de bu muhacirleri iskân ederken iskân mahallerindeki nüfus dengelerini dikkate almış ve devletin siyasi, sosyo-kültürel ve ekonomik yönden bazı sorunlarla karşılaşmaması için gerekli tedbirleri almıştır. Ancak bu kadar yoğun bir muhaceretin idaresi noktasında bir takım olumsuzlukların ortaya çıkması da kaçınılmazdır. Nitekim muhacirler ile yetkililer ve yerli halk arasında zaman zaman ihtilaflar çıkmıştır. Ancak bu tür hadiseler yayılmadan bastırılmıştır. Belgelere baktığımız zaman birbirleriyle tanışan halkların kavgalarından çok kucaklaşmalarını görürüz. Bu da ortak tarihi kaderin bu coğrafyanın halklarını birbirilerine ne kadar muhtaç bıraktığının bir göstergesidir. Hilalin aydınlattığı coğrafyanın Müslüman halkları birlikte çektikleri acılarla dolu tarihi süreci unutmadan birbirleriyle kardeşçe yaşamazsa birgün toptan yokolabileceklerini unutmamalıdır.

Unutulmamalıdır ki Osmanlı'nın en zor yüzyılı sayılan 19. yüzyıl devletin ağır siyasi, sosyal ve ekonomik bunalımlar geçirdiği bir dönemdir. Bu dönemde birçok toprak parçası kaybedilmiş ve buralardan gelen yoğun göç hareketleri zaten zor durumda ve dış borçlarla ayakta kalmaya çalışan devletin mali durumunu iyice zora sokmuştur. Bu sebeple iskân masraflarının bir kısmının halk tarafından yapılan yardımlarla karşılanması için yerel idarecilere dahi talimatlar verilmiştir. Bu zor şartlara rağmen, Osmanlı muhacir kardeşlerine yeni yaşam alanları kurup onların yeniden hayata tutunmalarını sağlarken Rusya ise Kuzey Kafkasya'da izlediği soykırım politikasıyla yerli halklardan arındırdığı topraklara Rus, Kazak ve Ermenileri iskân etmiştir. Osmanlı topraklarına gelen Müslüman muhacirlerin iskânları yapılırken bazı bölgelerde dış güçlerin kışkırtmaları dolayısıyla isyan etme ihtimali göz önünde bulundurulmuş gayrimüslimlere karşı nüfusun dengelenmesi politikası izlenmiştir. Ancak bu amaç için karşılıklı olarak Rusya ile anlaşma yapıldığı ve hicretin teşvik edildiğini ileri sürmek doğru değildir. Osmanlı'nın Anadolu savunması için bir kilit ve güçlü set konumundaki Kafkaslar ve Balkanlardaki Müslüman

nüfusu yerinde tutması her şeyden önce kendi çıkarıdır. Bu gerçeğe rağmen bu halkları bilerek yerlerinden çıkartması akla ve mantığa aykırı bir tutumdur. Rusya'ya karşı yenilgi sonrası ortaya çıkan bu durumu kabullenmek zorunda kalmıştır. Bu bölgelerde yaşayan Müslüman halklar baskıcı ve zorba devletlerin boyunduruğu altında yaşamaktan korkarak Osmanlı'nın himayesine sığınmışlardır. İşgalle boşaltılmış ve Rus nüfusuyla iskân edilmiş Kuzey Kafkasya'nın yerine dini ve akrabalık bağlarıyla birbirine kenetlenmiş bir halkın yaşadığı Kuzey Kafkasya'nın Osmanlı Devleti'nin menfaatine daha uygun olacağı kesindir. Hal böyle iken Osmanlı neden böyle bir göçü teşvik etsin ki?

Osmanlı Arşivi belgelerinden hazırlanan bu çalışma Kuzey Kafkasya'da meydana gelen olayları tam ve doğru görebilmek için bir pencere aralamıştır. Okuyucu bu belgesel çalışma sayesinde Kuzey Kafkasya'da gerçekleşen savaş ve sürgün sürecini birinci elden kaynaklardan öğrenme ve bunun sonucunda bu sürecin tamamı hakkında topluca değerlendirme imkânına kavuşacaktır. Umarız politikacılar orada yaşanan acılardan ders çıkarır.

Çünkü hiçbir devletin maddi çıkarı insan hayatından ve insanlık onurundan kıymetli değildir.

Çünkü bu savaş ve sürgün sebebiyle tarihin kaydettiği en medeni milletlerden biri yok olma süreciyle karşı karşıya kalmıştır.

İnsanlar artık birbirlerine zorbalıkla kültür ve medeniyet dayatmaktan vazgeçip barış içinde birlikte özgün hayat tarzlarını yaşayabilmenin yollarını aramak zorundadır.

Şurası unutulmamalıdır ki hiçbir millet başka bir milletin temel insan haklarını ve onurunu zedeleyerek güç gösterisi yapamaz! Saldırı savaşı ve mezalim yöntemleri ile ulaşılabilecek zaferlerin kalıcı olmadığını öğrenmek için daha kaç tane insanlık trajedisi yaşamak gerekir?

Bu çalışmadan amacımız Osmanlı-Kuzey Kafkasya ilişkilerini, Ruslarla yapılan savaşların arka planını ve Kuzey Kafkasyalılara reva görülen sürgünü ana hatlarıyla belgelere dayalı olarak ortaya koymaktır. Böylece Kuzey Kafkasyalılar sözlü olarak büyüklüklerinden dinledikleri olayları bir de yazılı kaynaklardan öğrenmiş olacaktır. Aynı zamanda Osmanlıca bilmeyen araştırmacılar da birinci elden kaynakları değerlendirme imkanı bulacaklardır. Ümidimiz bu gibi çalışmaların çoğalarak bu alandaki boşluğun doldurulmasıdır.

Bu belgelerin Kuzey Kafkasya üzerine hazırlanacak bilimsel araştırmalarla birlikte edebiyat ve sanat alanında yapılacak çalışmalara da kaynaklık etmesi ve böylece gelecek nesillere kültür ve tarih şuuru verecek eserlerin ortaya konması en büyük dileğimizdir.

Bu eserin hazırlanmasını ve yayınlanmasını sağlayan Kafkas Vakfı mütevelli heyeti ve yönetim kurulu ile yoğun çalışma esnasında kendilerine ayırmam gereken değerli vakitlerini bana bağışlama nezaketinde bulunan aile efradıma teşekkür ederim.

Burada özellikle çok zor şartlar altında fedakarane çalışmalarına yakından tanıklık eden bir kardeşleri olarak Osmanlı Arşivi belgelerinin ilim dünyasına kazandırılması için emek sarfeden bütün mesai arkadaşlarıma teşekkür etmeyi de bir görev addederim. Her türlü övgüyü hak eden çalışmalarının tarih sayfalarına altın harflerle yazılacağından eminim. Bu aynı zamanda dünyanın değişik yerlerinden arşive araştırmak için gelen bilim adamlarının ortak görüşüdür. Bu itibarla sorumluluk mevkiinde bulunan devlet

büyüklerimizin Osmanlı Arşivi'ne kurum ve personel beklentileri açısından ilgi ve desteklerinin süreklilik arzemesinin bilim alemine hizmet kalitesi bakımından arşivimizin dünya arşivleri arasında birinci sıraya yükselmesine ve aynı zamanda çok çeşitli etnik ve dinsel kimliklerin barış içinde birlikte yaşamasının yegane örneği Osmanlı tecrübesinin tanıtımına katkı sağlayacağına inancım tamdır.

Çalışmada izlenen usulü şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Belgeler Kafkas Vakfı'nın bir kültür projesi olarak görevlendirdiği çalışma grubu tarafından Osmanlı Arşivi'nden temin ettiği fotokopilerden seçilmiştir.
2. Belgeler geniş kesimlerce anlaşılması gayesiyle mümkün mertebe sadeleştirilmiştir.
3. Sadeleştirme sırasında tarihi terimler, müessese isimleri, makam adları ve belge çeşitlerinin orijinal isimleri olduğu şekliyle bırakılmıştır. Ancak bunların anlaşılması için dipnotlarda gerekli açıklamalar yapılmıştır.
4. Belgeler kronolojik olarak sıralanmıştır.
5. Belgelere ait metinlerin baş taraflarında arşiv kodu ve numaraları, hicri / miladi tarihleri ve kısaca konuları gösterilmiştir.

Bu çalışmada yer alan belgeleri konuları itibarıyla şu şekilde kategorize edebiliriz.

1. Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı işgal hazırlıkları.
2. Kuzey Kafkasya liderlerinin İstanbul ve Kuzey Kafkasya'daki Osmanlı muhafızlarından talepleri.
3. Osmanlı merkezi idaresinin Kuzey Kafkasya'daki görevli muhafızları ile yazışmaları.
4. Meşhur Kuzey Kafkas liderleri ile ilgili malumat.
5. Savaşın gidişatı ve yardım istekleri.
6. Kabilelerin Osmanlıya kazandırılması çalışmaları.
7. Kuzey Kafkas emir ve beylerine yapılan yardımlar.
8. Muhaceretin hangi şartlarda ve ne şekilde yapıldığı.
9. İskân yerlerinin tesbiti ve köylerin kurulması.
10. Devlet ve halkın muhacirlere gösterdiği kolaylıklar ve yaptığı yardımlar.
11. Kuzey Kafkas muhacirlerinin İstanbul'da cemiyet kurma girişimleri.

Mustafa Özsaray

BELGELERİN ÖZETLERİ

1. Natuhaç kabilesi eşkiyasının cezalandırılması, bunların kabile ileri gelenleri aracılığıyla engellenmeleri ve anlaşmaya bağlı kalınmasına dair ferman. 5-15 Şubat 1781
2. Şapsığ, Çopsok ve Karzek kabilelerinin Soğucak Kalesi'nden yağmaladıkları malların geri istenmesi. 25 Nisan- 4 Mayıs 1781
3. Soğucak Muhafızı Ferah Ali Paşa ve Silahşöran-ı Hassa'dan Süleyman Ağa'nın "Anadolu'nun kilidi ve düşmana karşı güçlü bir set" olan Çerkesistan'ı işgal hazırlıkları yapan Rus askerlerine karşı destek isteği. 7 Aralık 1782
4. Jane Kabilesi Beyi el-Hac Mehmed Giray'ın Kuban önlerine asker yığan ve Çerkesistan'ı işgale hazırlanan Ruslara karşı direniş için Soğucak muhafızından yardım ve askeri destek isteği. 1782
5. Rusların Kaberdey'i işgali ve beylerini katletmesi üzerine endişelenen Besleney Kabilesi Lideri Kızıl Bey ile Kemirguey Kabilesi Lideri Arslan Bey'in Ruslara karşı Çerkes, Çeçen ve Osmanlı'nın birlikte savaş yapması ve kendilerine karşı sert davranan ve kötü idarecilik yapan Zanugo Mehmed Bey'in Soğucak Beyliği görevinden alınarak yerine bir Osmanlı zabitanın atanması istekleri. 1783
6. Soğucak ve Anapa kaleleri hendek ve diğer binalarıyla Kuban boyundaki toprak kale inşaatlarının durumları ve hesapları hakkında bilgi gönderilmesi emrini içeren ferman. 27 Mayıs 1784
7. Çerkes ve Abazaların yapımı geciken Kuban'ın beri tarafındaki kalelerin malzemelerinin bir an önce gönderilmesi, düşmanın asker yığması üzerine Açe kalesi karşısına bir kale daha yapılması ile top ve cephane sevk edilmesi istekleri. 16 Mayıs 1785
8. Anapa kalesi inşası için hazırlanan işçi ve malzemelerin Büyükdere'de kalyona yüklenmesi, görev yerine gitmeyen eski bina eminin azli ve yerine Edirne Bostancıbaşı Ahmed Ağa'nın atanması. 19 Mayıs 1785
9. Gürcü Kralı Irakli'nin Rusya'ya tabi olması ve İmeretya Kralı Solomon'nun itaatsizliği üzerine bölgenin kuvvetlendirilmesi, Dağıstan ve Lezgi tarafları ile İslam hanlarının Osmanlı tarafına çekilmeleri ve taltifleri için gerekli tedbirlerin alınmasını içeren ferman. 1785-1786
10. Soğucak Muhafızı Ferah Ali Paşa'nın Hacılar Kalesi'ne muhafız olarak tayin ettiği Kaftancısı Ali Ağa'nın Hacılar kalesinin inşası, İmam Mansur'un ahvali, Bahadır Giray'ın hareketi, Çerkeslerin tutumları ve kale civarında bulunan madenle ilgili verdiği malumatı içeren tavriri. 4 Eylül 1785
11. İmam Mansur'un ahvâli. 5 Eylül 1785

12. Soğucak ve Anapa Muhafızı Ali Paşa'nın vefatı üzerine kalede bulunan top ve mühimmatı yanına alarak İmam Mansur tarafına geçmeye hazırlanırken yakalanan kethüdası Hasan Ağa'nın idamı ve kendisiyle birlikte hareket eden bazı kabile beylerinin tekrar itaat altına alınmaları. 28 Kasım 1785

13. İmam Mansur'un Allah tarafından gaza etmekle emrolunduğunu açıkladığı mektubu. 1785

14. Çenktay Hanı Ahmed Han'ın Dağıstanlılar ve Çerkeslerin savaşa hazır olduklarını ve Osmanlı ordusunun Ruslara karşı düzenleyeceği sefere askeriyle katılacağını açıklaması. 2 Haziran 1789

15. Natuhaç, Şapsığ ve diğer Çerkes kabileleriyle önceden yapılan dokuz maddelik bağhlık antlaşmasının Abzah kabilesi ile de imzalanması ve kendilerine çeşitli hediyeler verilmesi. 1794-1795

16. Rusların Anapa'dan Batum'a kadar bütün Karadeniz sahilleri de dahil olmak üzere Gürcistan, Abhazya ve Çerkesya'nın tamamını işgal hazırlıkları. 25 Ağustos 1805

17. Rusların Çeçenistan'ı işgal için Kuban nehrinin karşısında asker konuşlandırmaları ve Çeçenlerin Rus ordusunu perişan ettiği haberini alan imparatorun bölgeyi ziyaretten vazgeçmesi. 16 Eylül 1818

18. Çeçen Hâkimi Gazi Muhammed'in madenci ustası gönderilmesi isteğinin karşılanması, Ruslara karşı savaş malzemesi yardımı yapılması talebinin ise Osmanlı ile Rusya arasındaki barış hali dolayısıyla reddi ve kendilerine Ruslarla uyuşmaları nasihatı yapılması. 1823-1824

19. Çerkeslerin beş on kadar kabile reisini idam eden Anapa Muhafızı Ahmed Paşa'nın değiştirilmesi istekleri. 1824-1825

20. Çerkes kabilelerinden Besleney kabilesinin Osmanlı Devleti'ne bağlı kalacaklarına ve şer'i hukuka göre yaşayacaklarına dair Trabzon Valisi ve Anapa Muhafızı Hasan Paşa huzurunda imzaladıkları ahitname. 26 Kasım 1826

21. Anapa muharebesinde düşmanın yenilgiye uğratılmak üzere olduğu ve kabilelerin canla başla savaştıkları. 20 Haziran 1828

22. Rusların Dağıstan'ı işgali üzerine dağların içine çekilerek baskınlar tarzında mücadeleye devam eden Nuh Han oğlu Muhammed Bey'in Dağıstan'ın kurtarılması için yardım talebi. 3 Mayıs 1828

23. Dağıstan, Çeçen ve Şirvan halkının düşmana karşı topyekün hücumunun sağlanmasının gerekli olduğu. 30 Mart 1829

24. Çeçenlerin barış antlaşmasının tahkiki için gönderdikleri heyetin İstanbul'a sevklerine dair Trabzon Valisi Osman Paşa'nın gönderdiği 21 Zilhicce 1245 (27 Temmuz 1826) tarihli birinci kâime. 13 Haziran 1830

25. Natuhaç kabilesi emirlerinden Devlet Mirza'nın Rus zulmünden kadın ve çocuklarının kurtarılması ve Osmanlı topraklarına taşınmaları talebi. 1830

26. Şapsığ kabilesi alimleri ve emirlerinin barış antlaşması sonrası ortada kaldıklarını, beyanları ve yardım isteklerini içeren mahzarları. 1830

27. Kabilelerin barış antlaşması yapıldığına dair duydukları haberlerin hakikatini sormaları, akıbetlerinden endişe duymaları ve Osmanlı Devleti'ne sığınma istekleri hakkında Trabzon valisinden gelen tahriratın özeti. 10 Ağustos 1830

28. İstanbul'daki Rus elçisinin Şapsığ Kabilesi Reisi Sefer Bey'in cezalandırılması isteği. 1832-1833

29. Rus elçisinin Sefer Bey'in cezalandırılması isteğini içeren talimnamesi üzerine kaleme alınan Sadaret tezkeresi ve çıkan hatt-ı hümayun. 1832-1833

30. Fransa ve İngiltere'de bulunan bazı Lehlilerin İngiltere'nin İstanbul Sefareti Sabık Başkatibi David Urquhart'la birleşerek Çerkesistan'da ihtilal çıkartma niyetinde oldukları şikâyetini içeren Rusya notası üzerine gerekli tedbirlerin alınması. 1835

31. Rusya Sefareti'nin ısrarları sonucu Edirne'de ikâmete tabi tutulan Çerkes emirlerinden Sefer Bey'in 1500 kuruş tutarındaki maaşına 500 kuruş zam yapılması ve ayrıca kendisine 7500 kuruş atıyye verilmesi. 1842-1843

32. İmam Şamil'in kumandanı Danyal'ın Osmanlı Devleti'ne getirilmesi isteğini içeren mektubu. 13 Ekim 1848

33. Şeyh Şamil'in yardım veya Rusya ile barış yapmaya aracılık yapılması isteği ile kumandanı Danyal'ın Osmanlı tarafına getirilmesi arzusunun yerine getirilmesi imkânının bulunmadığının Erzurum ve İstanbul'da bulunan adamlarına bildirilmesi. 24 Haziran 1849

34. İstanbul'a gelerek Osmanlı Devleti tarafından kendilerine yardım yapılmasını isteyen Çerkes temsilcilerine istenen yardımın yapılması imkânının olmadığını bildirilmesi. 20 Aralık 1849

35. Dağıstan alimlerinden İbrahim Efendi'nin telif ettiği Miftâh-ı İlm-i Kelâm isimli risalesini padişaha takdimi. 27 Şubat 1852

36. Ülkelerinin Ruslar tarafından işgali üzerine Kaberdey'den İstanbul'a hicret eden kırk yedi kişi adına Ahmed Bey tarafından saraya takdim edilen dilekçe. Ekim-Kasım 1852

37. Kırkyedi nüfus Kabardey'in Bursa'ya sevklerine ve muhacirlere uygulanması kararlaştırılan usule dair irade. 5 Kasım 1852

38. Çerkes emirlerinden olup Osmanlı askeri ile birlikte savaşmak için Erzurum'a gelen Sultan Bey, Hacı Bekir Bey, Hacı Ali Bey ve Hacı Ömer Bey'in ailelerine aylık dört yüz yirmi beş kuruş maaş ile günlük on iki okka nân-ı azîz tayinatı verilmesi. 14 Mayıs 1854

39. Çerkesistan'da bulunan Muhammed Emin'in, Şeyh Şamil'in kendi kuvvetleriyle birlikte Gürcistan'da birleşerek Rusları Tiflis'ten atma stratejisini uygulamak üzere emir verdiğini ve bu emir gereği uygulamaya koyduğu hareket planını ve asker göndermemesi dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne sitemini açıklayan mektubu. 21 Mayıs 1854

40. Şeyh Şamil'in Çerkesistan'da bulunan naibi Muhammed Emin Efendi'nin gönderdiği Arapça tahrirat ve tercümesinin padişaha takdimi. 21 Mayıs 1854

41. İstanbul'a gelip dönen Şeyh Şamil'in Naibi Muhammed Emin Paşa ile Çerkes emirlerine atıyye verilmesi. 21 Kasım 1854

42. Osmanlı ordusuyla birlikte Çuluk ve Supsa Deresi muharebelerinde dokuz ay boyunca savaşan Dağıstan alimlerinden Şeyh Abdulğafur ve Şeyh Sırrı efendilerin maaş bağlanması isteklerini içeren dilekçeleri. 15 Aralık 1854

43. Talebe ve müritleriyle birlikte Batum Ordusu'na katılıp muharebelere iştirak ettikten sonra Denizli'ye gitmek isteyen Dağıstan alimlerinden ve Nakşibendi şeyhlerinden Şeyh Sırrı ve Şeyh Abdulğafur efendilere harcırah verilmesi. 11 Şubat 1854

44. Çerkesistan'ın bağımsızlık ilanı ve Sefer Bey'in diğer devletler tarafından bağımsızlıklarının tanınması konusunda Osmanlı'dan aracılık etmesi talebi. 20 Haziran 1857

45. Sefer Bey tarafından Rus imparatoruna gönderilen Çerkesistan'ın bağımsızlık deklarasyonu. 20 Haziran 1857

46. Çerkes halkının padişaha sundukları mahzar. 20 Haziran 1857

47. Sefer Bey'in barış görüşmeleri münasebetiyle Çerkesistan meselesini gündeme getirerek Osmanlı ve İngiltere'nin kendilerine asker ve para yardımı yapmalarını, aksi takdirde ailesiyle birlikte İstanbul'a getirilmeleri isteğini içeren mektubu. 6 Kasım 1858

48. Ülkelerini, evlerini ve mallarını terkederek Osmanlı Devleti'ne iltica eden binaltmış kişiden oluşan Çerkes ve Nogay'ın istekleri ve çhile uygun yerlerde iskânları kararlaştırılincaya kadar kış süresince İstanbul'da misafir edilmeleri, gerekli yardımların yapılması ve belediyenin bu işlere bakmakla görevlendirilmesi.

49. İskan için Uzunyayla'yı görmeye gelen Çerkes emirlerine yardımcı olunması ve bunlara Afşar aşiretinin zarar vermemeleri için gerekli askeri tedbirlerin alınması. 28 Nisan 1860
50. Uzunyayla'da iskân edilecek Çerkes muhacirlerinin evlerinin inşası ve güvenliklerinin sağlanması hususunda yardımcı olunmasına dair yetkililere talimat verilmesi. 28 Nisan 1860
51. Trabzon'a gelen Çerkes muhacirlerinden Begmirza'nın akrabalarıyla birlikte bir vapura bindirilip İstanbul'a gönderilmeleri isteğini içeren dilekçesi. 31 Mayıs 1860
52. Trabzon'a gelen Çerkes muhacirlerinden Begmirza ile akrabalarının bir vapura bindirilip İstanbul'a gönderilmelerinin uygun görülmesi. 5 Haziran 1860
53. Sekiz yüz altmış sekiz nüfus Nogay ve Dağıstanlıların iskânları. 12 Kasım 1861
54. Bersod adlı vapurla Samsun'a gelen sekiz yüz altmış sekiz nüfus Dağıstan ve Nogay muhacirlerinin Erzurum ve Amasya'da iskânları. 1 Aralık 1861
55. Düzce kazasına iskân edilen Besleney muhacirlerinin ziraat ve geçimleri için gerekli olan öküz, tohum ve tayinatlarının verilmesi. 27 Kasım 1861
56. Samsun iskelesine gelen yüz otuz beş nüfus Çerkes muhacirinin ilkbaharda Sivas'da iskân edilmek üzere geçici olarak Yozgat'a sevkleri. 10 Aralık 1861
57. Çerkes muhacirlerinin iskân edildikleri nahiyelerde Hristiyan bulunmadığı gibi onlara karşı bir uygunsuzluklarının görülmediğine dair Halep Valisinin arzısı. 12 Ocak 1862
58. Muhacirlerin iskânı hakkında Muhacirin Komisyonu tarafından hazırlanan layiha suretlerinin bağlı sancak ve kazalara gönderildiğine dair Vidin Valisi Süleyman'dan gelen arıza. 3 Şubat 1862
59. Erzurum'a gönderilen yüz altmış hane Çerkes muhacirinin sınıra yakın Soğanlıdağ, Hamamlı ve Sarıkamış'ta iskân isteklerinin sakıncalı görülerek Tekman Ovası, Ahlat veya Tercan'a yerleşmelerinin sağlanması talimatı. 19 Şubat 1862
60. Çerkes muhacirlerinden ikiyüzellibeşbindörtüyüzondört nüfusun iskân olduğu bilgisinin padişaha arzı. 20 Şubat 1862
61. İskan işi tamamlanan Çerkes muhacirlerinin nüfus ve hane sayısını gösterir defter (255 414 nüfus, 52 812 hane). 19 Şubat 1862
62. Çerkes muhacirlerinden Besleney kabilesine mensup olup misafir olarak Çorum'da kalan yüz haneyi aşkın nüfusun Amasya sancağına bağlı Ladik kazasında iskânı. 30 Mart 1862

63. Misafir olarak Erzurum taraflarında bulunan ve Soğanlı Dağı'nda ikamet etmek için Kars tarafına gitmeyi düşünen muhacirlere izin verilmeyerek bir an önce sınıra uzak yerlerde iskânları. 14 Nisan 1862

64. Çerkesistan Emir ve Kumandanı Sefer Bey oğlu İbrahim Bey'in Çerkesistan'da kurulan hükümete para yardımını yapılması ve bağımsızlığın tanınması konusunda yardımcı olunması, bu olmadığı ve yol gösterilmediği takdirde yüz elli bin civarındaki halkın Osmanlı Devleti'ne girmeyi beklediklerine dair padişaha gönderdiği tahrir. Eylül-Ekim 1862

65. Çerkes Sefer Paşa'nın vefatıyla münhal kalan maaşının kızı Fitnat ve zevcesi Melekhan hanımlar ile oğlu İbrahim Bey'e taksim ve tahsisi. / İbrahim Bey'in Çerkesistan'ın bağımsızlığının elde edilmesi, bu olmadığı takdirde yüz elli bin civarındaki hanenin emsalleri gibi Osmanlı topraklarına nakledilmeleri isteklerinden birincisinin muhal görülmesi, ikincisinin ise imkanlar ölçüsünde karşılanmasına çalışılması. 21 Ekim 1862

66. Sefer Paşa'nın torunu Hasan Bey'in Mekteb-i İ'dâdiye-i Şahane'ye kaydının yapılması. 30 Ağustos 1863

67. Çerkes muhacirleri için yaptırdıkları hanelerin ve verdikleri hayvanların bedellerini hazineye bağışlayan Çorum halkının bu onurlu davranışının padişah tarafından tebriki ve bunun Ceride-i Havadis'te ilanı. 27 Kasım 1865

68. Muhacir reislerinin yoksulluğa düşmekten kurtarılmaları için tahsis edilen maaşı kesilen Dağıstanlı Hacı Selim Efendi'ye aylık iki yüz elli kuruş maaş bağlanması. 18 Mayıs 1866

69. Amasya Mutasarrıflığı'na bağlı Niksar kazasına iskân edilen Dağıstan alimlerinden ve Hazret-i Osman (r.a) sülalesinden Şeyh Yahya ve Şeyh Zekeriya efendilerin vergiden muafiyetleri. 21 Mayıs 1866

70. Abaza kabilesinden dörtbin hanenin hicretine izin verilmesi. 31 Mart 1867

71. Yapılan savaşlarda yiğitlik gösteren, kabile emirleriyle halkın kazanılmasında ve hicret edenlerin sevki sırasında hizmet eden Çerkes emirlerinden Hacı Grandük Beyzade Mehmed Bey'e İstabl-ı Amire Müdürlüğü payesi verilmesi. 11 Aralık 1877

72. Rumeli'den hicret eden Çerkeslerin nüfuslarının miktarıyla sevk ve iskân mahallerini içeren defterin acilen gönderilmesi, tabiatlarına uygun yerlerde iskânları ve kendilerine iyi davranılması talimatı. 2 Mart 1878

73. Edirne ve civarındaki muhacirlerin nakillerini Rusya memurlarıyla müzakere etmek üzere Ayastefanos'da kurulan karma komisyona tayin olunan Osmanlı heyetine ödenecek yevmiye miktarının tesbiti. 7 Mayıs 1878

74. Rusya Kañçılıyası'nda toplanan İade-i Muhacirin Muhtelit Komisyonu (Muhacirlerin İadesi Karma Komisyonu)'ndaki Osmanlı heyetine yeni aza tayini. 8 Mayıs 1878

75. Muhacirlere hane başına verilen arazi miktarının artırılması. 23 Ağustos 1880

76. Sokaklarda dolaşan kimsesiz muhacir çocuklarının okullara kayıtlarının yapılması. 25 Aralık 1883

77. Kafkasya'dan gelecek muhacirler için alınması gerekli tedbirler, toplanma, sevk ve iskân mahallerinin belirlenmesi. 11 Haziran 1885

78. Kafkasya'dan gelecek muhacirlerin toplanma, sevk ve iskânının nasıl yapılması gerektiği hususunda Meclis-i Vükela kararıyla oluşturulan komisyonun verdiği rapor. 14 Nisan 1885

79. Kafkasya'dan gelecek muhacirlerin sevk ve iskân mahallerini gösteren ek vaka. 14 Nisan 1885

80. Yüz elli Çerkes ailenin hicret istekleri. 23 Nisan 1885

81. Neuvovski guvernörünün fakirlik ve zarûret içinde bulunan Çerkes muhacir ailelerinin hicretlerine izin verilmesi ve bunları almak için bir özel vapur gönderilmesi ricası. 3 Mayıs 1869

82. Bin beşyüz nüfus Çerkes ailesinin hicrete hazır beklemesi. 3 Mayıs 1885

83. Dağıstan muhacirlerinden olup Canik sancağına bağlı Niksar'da iskân edilen ve oradan da Bandırma'ya taşınan Peygamber Efendimiz'in soyundan yirmi dört hane nin ellerindeki ferman gereği vergi muafiyeti istekleri. 27 Ocak 1885

84. Şura-yı Devlet'in vergi muafiyeti isteyen seyyidlere daha önceden verilen fermanın bir suretinin kaydından çıkarılarak gönderilmesi isteği ve Maliye Nezareti'nin söz konusu sureti iletmesi. 12 Şubat 1885

85. Dağıstan'dan Niksar'a hicret eden ve oradan da Bandırma'ya göçen seyyidlere Sultan Abdülaziz zamanında verilen emri teyit için 18 Rebiülahir 1294 (2 Mayıs 1877) tarihinde ikinci kez verilen vergi muafiyetini içeren tasdikli emr-i şerif sureti. 12 Mart 1885

86. Karaçay Halkı Vekili Şambief ve ümeradan Hacı Zekeriyaeif'in hicretlerine izin verilmesi isteği. 15 Mayıs 1885

87. Karaçay halkının hicret isteklerine verilecek cevabın bildirilmesi. 30 Mayıs 1885

88. Kuban Çerkeslerinden olup Yekaterinodar ve Labinsk nahiyelerine bağlı köylerde ikamet eden yirmidörtbin nüfus erkeğin aileleriyle beraber Osmanlı topraklarına hicretleri hakkındaki arzularının yerine getirilmesi konusunda Meclis-i Mahsus-ı Vükela'dan kaleme alınan mazbatanın padişaha takdimi. 3 Şubat 1890

89. Kuban Çerkeslerinden olup Yekaterinodar ve Labinsk nahiyelerine bağlı köylerde ikamet eden yirmidörtbin nüfus erkeğin aileleriyle beraber Osmanlı topraklarına hicretleri hakkındaki arzularının yerine getirilmesi konusunda Meclis-i Mahsus-ı Vükela'dan kaleme alınan mazbata. 3 Şubat 1890

90. Kuban Çerkeslerinden olup Yekaterinodar ve Labinsk nahiyelerine bağlı köylerde ikamet eden yirmidörtbin nüfus erkeğin aileleriyle beraber Osmanlı topraklarına hicretleri hakkında padişahın iradesi. 5 Şubat 1890

91. Kuban Çerkeslerinden olup Hicret istekleri Rusya ve Osmanlı tarafından kabul edilen yirmidörtbin erkek (aileleriyle birlikte yüzyirmibin) nüfusun Adana, Ankara ve Konya'da iskânlarının uygun olduğuna dair Muhacirin Komisyonu'nun padişaha takdim ettiği arıza. 6 Şubat 1890

92. Kuban Çerkeslerinden hicretleri kabul edilen yirmidörtbin aileden dokuz bin yüzünün hicret isteklerinin kabulü. 4 Temmuz 1890

93. Meclis-i Mahsus-ı Vükela'nın Kuban Çerkeslerinden dokuz bin yüz ailenin hicret ve iskânlarına dair mazbatası. 4 Temmuz 1890

94. Kuban Çerkeslerinin hicreti hakkında Sadaret ve Hariciye arasında cereyan eden muhaberele tezkere. 9 Haziran 1890

95. Kuban muhacirleri kafilesinin Filotte Volontaire Şirketi vapurlarıyla Novorosisky'den İstanbul'a sevkleri. 16 Ekim 1890

96. Kuban Çerkeslerinden olup hicretlerine izin verilen yirmidörtbin aileden geride kalan on beş bin aile içinden ilk beş bin ailenin Bingazi'de iskânlarının mizaçlarına uygun olmayacağı gerekçesiyle Samsun, Sinop ve Sivas taraflarında iskân edilmelerine dair irade. 7 Aralık 1889

97. Rusya Sefareti'nin Kuban'da kalan onbeşbin Çerkes ailesinin üç sene içinde sevkedileceğini bildirmesi ve ilk beş bin ailenin sevki için Osmanlı Hükümeti'nce gerekli tedbirlerin alınması talebi. 5 Eylül 1891

98. Çorum kazasında Çerkes muhacirleri iskânıyla oluşturulan köylerden Abdalbudu mevkiindeki muhacir köyüne Ertuğrul, Kavak adlı yerde bulunan köye Mecidiye ve Enbiya Pınarı mevkiindeki üçüncü köye ise Osmaniye ismi verilmesi ve adı geçen köylerin imam ve muhtar mühürlerinin teslimi. 7 Aralık 1891

99. Anadolu'daki bazı vilayetlerde bulunan Müslüman nüfusun çoğaltılması hakkında çıkan irade hükmü gereğince Trabzon yoluyla gelecek Kafkas muhacirlerinin Erzurum, Van ve Hakkari'deki boş arazide iskânlarının sağlanması hakkında Dahiliye Nezareti'ne yapılan tebligatın tekidi. 1 Aralık 1894

100. Çerkeslerle Dürziler arasında çıkan çatışmanın önlenmesine dair Suriye valisinden gelen telgrafın padişaha arzı. 11 Ağustos 1894

101. Çerkes-Dürzi çatışmasının önlenmesine dair Suriye valisinden gelen telgraf. 9 Ağustos 1894

102. Ankara'dan Samsun'a gelerek asli vatanlarına geri dönmek isteyen muhacirlerle ilgili ne yapılması gerektiğinin bildirilmesi isteğini içeren Trabzon Vilayeti'nden gelen şifre telgrafname. 19 Ekim 1900

103. Ankara'da iskân olundukları yerleri terkederek Kafkasya'ya geri dönmek için Samsun'a giden ve vilayette iskân olunmayı kabul etmeyerek dönüş için ısrar eden muhacirlere izin verilmesinin maslahata uygun olduğuna dair Sadaret tezkeresi. 24 Ekim 1900

104. Kafkasya'ya geri dönmek isteyen muhacirlerle ilgili Trabzon Vilayeti'nden gelen şifre telgrafname. 26 Ekim 1900

105. Asli vatanlarına geri dönmek için iç vilayetlerden Samsun'a gelen ve hicret esnasında aldıkları pasaportları ellerinde bulunan kişilerin geri dönüşlerine izin verilmesi isteğini içeren Sadaret tezkeresi. 26 Ekim 1900

106. Anadolu vilayetlerinde yirmibinsekizyüzonbeş hanenin iskânına yetecek boş arazi bulunması dolayısıyla bu işle görevli komisyonun memuriyetine son verilmesi. 24 Şubat 1901

107. Sivas'a gelen on dört hanede altmış üç nüfus Çeçen muhacirinin iskân için Suriye'de bulunan akrabalarının yanına gönderilmeleri isteği. 13 Mart 1901

108. Sungurlu kazasına bağlı Saraycık köyü camii hatiplik vazifesine ait evrakın muamelesinin bitirilmesi hususunun Çorum Mutasarrıfı'na bildirilmesi. 27 Ocak 1908

109. Çerkes muhacirlerinden Yahya Efendi'nin Sungurlu'nun Saraycık köyünde yaptırdığı caminin hatiplik vazifesine oğlu Mehmed Efendi'nin tayin edilmesi isteği. 10 Mayıs 1908

110. Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti'nin izin başvurusu. 15 Mayıs 1919

111. Şimâli Kafkasya Cemiyeti'nin esas nizamnamesinde yaptığı değişiklik için izin başvurusu. 19 Şubat 1919

